Білко старанно виловлював бліх у себе на нозі. Я ж як умів ялозив йому дьогтем поранене в запеклих сутичках вухо. В ранку мухи поклали яєчка, і там незабаром закопошилась черва. Я вже знав,— навчився від мами,— що належить робити в таких випадках, отож приніс мазницю і пустив в ужиток квач і дьоготь. Білко прихильно і вдячно ставився до моїх заходів. Ще б пак!..

Було зовсім тихо й спокійно. І враз бовкнув, як у церковний дзвін, сусідський Сірко. За ним заверещала губенківська Розька, завалував Гусаків Рябко. Білко дав спокій блохам, підвів голову, одну мить прислухався, потім різким порухом одкинув мою руку з квачем. Через якусь секунду він був уже за воротьми, де долучив свій азарт до шаленої гавкітняви, яку зняли собаки нашого закутка.

Картина була тривожна й незвична. Посеред вигону лежить якийсь чоловік, прикривши голову полою свитини. Лежить нерухомо. Ефект цієї нерухомості разючий. Не добігши кілька кроків до вкритої полою людини, Білко наш спинився так напруго, неначе його відкинув назад туго натягнутий шнур.

Життя в ті часи було побудовано так, що з селян не знущався тільки той, хто цього не хотів. Не було людей, які стояли б на нижчому щаблі, ніж селяни. Постійні кривди, напасті, несправедливості зробили селянина обережним, недовірливим, адже майже в усьому він вбачав силу, ворожу собі.

Отож хтось там лежить, навколо валують собаки... Помер чи прикинувся мертвим? Може, п'яний спить? У всякому разі хапатися нічого, усе в свій час з'ясується й само.

Тим часом собаки вже аж нестямляться.

Перші за ворота вибігли хлопці; он і дівчатка між ними; витираючи руки полою, стоїть біля хвіртки сусідка, яку звуть Ганна Коза. І так біля кожного двору.

Собаки — надриваються. А хазяїни — не спішать.

Нарешті аж там, біля четвертого двору, замигтіла постать парубка, якого на кутку звали Дмитро Чудушта — це він маленьким так казав на подушку. Та Дмитро — не робить погоди. Це споконвічний шукач, із тих, хто здобуває вищу освіту коло волячих хвостів у економії.

А там он стоїть Іван Калюжний-Сіренький. Він так само без ваги, бо теж шукач, тільки не в економії шукає, а в місті, в Чер-воноградi, на самій горі, в саду. Той сад — веселе місце. Там щовечора городяни гуляють, а щоб їм було весело — в саду грає духова музика. Те, що вони грають, називається вальсами. Отже, той сад розташувався на Червоноградській горі; село наше лежить у долині, біля річки, що оперезує гору. Тому звуки музики з саду долітають аж до нас у двір; не всі коліна вальсів — все ж далеченько, а тільки окремі уривки музики і боже! — якої ж хорошої. Там ото разом з нашим батьком і шукає Іван Сіренький. І не хазяїн він, і не гольтіпака, як і наш батько...

Після Івана Сіренького коло хвіртки виріс Олексій Іванович Безродній. Це — хазяїн. Цей ніде не шукає нічого. На землі сидить. А що своєї мало, то нестачу доорендовує у маєтку. Він ще носить полотняну пару. Комірець його вишитої сорочки зав'язується червоненькою стрічечкою. В полотняному вбранні своєму він священнодіє лише у себе в дворі. Коли з двору виходить — одягає свитину, яку в нас на кутку чумаркою називають. Стоїть біля хвіртки він у своєму домашньому полотняному вбранні, отже, ще по той бік тину, отже, у себе в дворі, отже, ще без чумарки. А коли б чумарку одягнув, то це значило б, що хазяїн зібрався з двору.

І другий хазяїн вигулькнув з хвіртки. Це Купріян Якович. У нього теж є чумарка. У Олексія Івановича полиняло-шоко-ладна на колір, а в Купріяна Яковича чумарка строго невизна-ченого кольору. їй уже літ із сорок, ще парубком справив, як у батька жив. А той, ніврокy, заможний чоловік був: і воли мав, і овечки, і млина-вітряка, і чоловік з шестеро хлопців. Коли виросли, поділив усе добро своє межи ними, то собі залишив тільки півдворища. Отже, Купріян Якович хазяїн лише за інерцією. У нього теж чоловік шість народу. Менші вивчають хвостову проблему в маєтку, найстарших два — у солдатах. Як і що він буде між синами ділити, навіть і бог не знає, шахів-ський; чужий, може, і знає, а шахівський — ні, бо теж малодо-свідчений. Та що він, крім отих чумарок, і бачив тут?!>

Отже, вже дві чумарки коло хвіртки. Згодом їх стане три, чотири, п'ять. Та й усе. А то піджачки: і черкасинові, і люстринові, а то й просто ситцеві сорочки, "крамні", як казали на них. Коли полотняна сорочка, то це з хазяїв; коли ж ситцеві, то з шукачів, з тих, що шукають найбільш на млинах, на олійні, на залізниці, на елеваторі. Правомочними в громаді є лише хазяїни та ті шукачі, що мають свою хату і в хаті повний набір полив'яних мисок, а також ротів і ротиків. Голосистих дівчачих і щербатих хлоп'ячих. Інші шукачі належать до "шантрапи", і громаді однаково — є вони в селі чи нема.

Собаки тим часом валують і валують, аж захлинаються. Біля хвірток уже Каленик Іванович Захожай, його син Іван. Іван теж шукач, отож гольтіпака. Біля хвіртки також і Йван Коломиєць, і Йван Чорненький, і Йван Корнійович; цей — колишній хазяїн, ще як батько був живий. Вийшов і дід Гусак — ні хазяїн, ні шукач. Ще один Іван — Некрій; брат його Андрій. Крім них — Сенченко Юхим. Ці всі — в ситцевих сорочках, у будень. У свято одягають черкасинові піджаки і йдуть до церкви. Співати. Всі добре співають і до своїх заробітків у місті мають від собору по п'ятдесят копійок за кожну службу. Між іншим, хазяїни ще вірять у бога, а "шантрапа", шукачі — ні. Ті щоранку і щовечора моляться богові, а ці — чорті-що: цигани не цигани, турки не турки! Якось там перехрестить лоба, позіхне і, промовивши майже мусульманську

формулу "Боже милостивий, боже праведний, прости мене, грішного" V перекидається набік.

Жінок у релігії приваблювало церковне торжество, а головне — арена, де вони могли б на людей подивитися і собі показати свій гардероб, бо шахівські жінки наскрізь жінки. Ніхто й ніде так не міг одягатися пишно, як вони; ніде і ні в кого не було таких запаморочливих запасок, таких лиштов ка сорочках, таких вишитих рукавів, таких брівок, таких перлових зубеняток, таких щічок, що їх малював ніби сам Рафаель2. Тож у церкві, крім моментів возвишених, на громаду віруючих обрушувались ще блискавичні удари отих надбожественяих. брівок і оценят: карих, блакитних, дівчачих і відьомських. Еге ж, відьомських. Є серед них такі, що вловлять парубочу душу і граються з нею, як кицька з мишею. І не кажуть "так", і н кажуть "ні!". Жінки, звичайно, прикрашають людські купки біля хвіртки, але тільки як глядачі, бо ніяких прав у громаді не мають. Тому і у валуванні собак на вигоні вони не вбачають нічого, крім театрального видовища.

Мало журиться і "шантрапа", адже тиснуть їх не в шахів-ській зборні, а в конторах по місцю роботи — і хазяїн, і майстер, також і булгахтер (так у Шахівці бухгалтера називають).

Хазяїни ж легковажно до подій не ставляться. Собаки валують, а в Івана Корнійовича мороз поза спиною ходить. "Ой, це не так собі щось. Це щось погане!.." Олексій Іванович Без-родній теж на лоба тінь кинув. Силкується зрозуміти. "Щось воно не так..." Біля нього стоїть тітка Явдоха, жінка торсає легенько його за плече, каже:

— Чуєш, Олексію, он латку видно... Таки правду кажу, як у Сачка Пузиря...

Сачко Пузир — це мій дідусь Олександр Терентійович. Добрі люди з Сашка Сачка зробили, а що був такий завширшки, як і заввишки, то й Пузирем наімекували.

Якісь підозри виникають і в тітки Ганни Кози. І вона увагу свою на латці зосередила:

— Я ж, далебі, бачила вже цю латку. Знизу якоби чорна, а та, що поверх неї,— і не прирозумієш сказати, яка...

Не розв'язала проблеми й Параска Калюжна, головне тому, що той лежав та ще й полою прикрився, отож віддих прикрив. А коли б віддиху не прикрив... Свого чоловіка Андрія за три кілометри з віддиху відчувала, аби тільки з-за тину десь вигулькнув. Віддихне Андрій, і вона вже знає, яким духом він дихає. І на цей момент що вже в неї виразів припасено! "Щоб ти сказився! Щоб ти галасвіта пішов і назад не повернувся! Сто чортів тобі в ребра! На кольки б тебе взяло!..." Але той поли не відкидав ні з голови, ні з віддиху, і тітка Параска залишилася безпорадною та й безкрилою. І такою була, аж поки раптом не ворухнувся, підкинув ціпка, вихнув ногами, враз схопився, і перед глядачами, мов з води виринув, таки ж мій рідний дідусь, отой Сачко, Олександр Терентійович. Того року випала черга йому десятником бути. Десятник — це чоловік, який працює в громаді в ролі "піди, викинь, розбий, принеси!" Отож зобов'язаний і на сходку загадувати, і пакети розносити, і арештантів допроваджувати, куди належить. Тільки це було давно-давно, коли дідусь іде був не Олександром Терептійови-чем, а Сачком. І був він тоді не "хазяїном", а театральним аматором. Любив сцену, любив акторські викрутаси. Коли б була змога, то давно заснував би в Шахівці театр, от такий, як у Києві театр імені Івана Франка 3. І виступав би там поруч з Буч-мою 4, Шумським5... Але в Шахівці ні театру, ні Бучми, ні Шумського не було, і він усю відповідальність на себе покладав: упаде ото в завулку, полою накриється і навколо нього закрутиться, завертиться!.. А як уже весь народ збереться, як уже всі загадки загадано, всі припущення висловлено, враз схопиться, озирне глядачів, крикне:

— А добре, хлопці, що це ви позбирались! Після обіду усі — на сходку!

Цим вистава і закінчується. Завіса падає. Друга, третя і всі подальші дії відбуваються вже у зборні...

1 "Боже милостивий, боже праведний, прости мене, г р і ш н о г о".— Слова християнської молитви, яку промовляли щоденно вранці, після сну, і ввечері, перед сном.

2 Рафасль (Раффаелло Санті, 1483—1520) — італійський живописець і архітектор доби Високого Відродження. Автор настінних розписів у Ватікані, картин, портретів.

3 ...т еатр імені Івана Франк а.— Йдеться про Київський державний український драматичний театр імені І. Франка, один з провідних українських театрів, заснований 1920 р. у Вінниці на базі Нового Львівського театру та групи митців Першого театру Української Радянської Республіки імені Шевченка.

4 Б у ч м а Амвросій Максиміліанович (1891 —1957) —український радянський актор, режисер, педагог, народний артист СРСР (з 1944 р.). Створив на сцені ряд образів української дожовтневої і радянської класики.

6 Ш у м с ь к и й Юрій Васильович (справжнє прізвище — Шомін; 1887—1954) —український радянський актор, режисер, народний артист СРСР (з 1944 р.).